

Standardy ochrony małoletnich przed krzywdzeniem w Zespole Szkół Techniczno-Informatycznych w Elblągu

Naczelną zasadą obowiązującą personel Szkoły jest podejmowanie działań mających na celu ochronę godności małoletniego i poszanowanie jego praw. Niedopuszczalne jest stosowanie przez pracowników wobec małoletniego przemocy w jakiegokolwiek formie.

Personel Szkoły dba o prawidłowy rozwój małoletniego i przestrzega wewnętrznych procedur działania zgodnie z obowiązującym prawem oraz swoimi kompetencjami. Standardy dają pracownikom jasność postępowania w zakresie zachowań niedozwolonych względem dzieci. Jak również, w sposób przejrzysty, informują o oczekiwanej reakcji i podejmowaniem działań zapewniających bezpieczeństwo.

Spis treści

<u>AKTY PRAWNE, NA PODSTAWIE KTÓRYCH OPARTE SĄ STANDARDY OCHRONY MAŁOLETNIICH:</u>	2
<u>PODSTAWOWE TERMINY</u>	2
<u>KRZYWDZENIE MAŁOLETNIICH</u>	4
<u>ROZDZIAŁ I</u>	5
<u>ZASADY ZAPEWNIAJĄCE BEZPIECZNE RELACJE MIĘDZY MAŁOLETNIM A PERSONELEM, ZACHOWANIA NIEDOZWOLONE WOBEC MAŁOLETNIICH.</u>	5
<u>KODEKS BEZPIECZNYCH RELACJI</u>	5
<u>RELACJE PERSONELU Z MAŁOLETNIMI</u>	5
<u>NIEDOZWOLONE DZIAŁANIA PERSONELU:</u>	6
<u>KONTAKTY POZA GODZINAMI PRACY</u>	7
<u>BEZPIECZEŃSTWO ONLINE</u>	7
<u>ROZDZIAŁ II ROZPOZNAWANIE I REAGOWANIE NA CZYNNIKI RYZYKA KRZYWDZENIA DZIECI</u>	7
<u>ROZDZIAŁ III ZASADY I PROCEDURY PODEJMOWANIA INTERWENCJI W SYTUACJI PODEJRZENIA KRZYWDZENIA LUB POSIADANIA INFORMACJI O KRZYWDZENIU MAŁOLETNIEGO.</u>	9
<u>ROZDZIAŁ IV ZADANIA I OBOWIĄZKI PRACOWNIKÓW SZKOŁY</u>	10
<u>ROZDZIAŁ V PLAN WPARCIA PO UJAWNIENIU KRZYWDZENIA</u>	12
<u>ROZDZIAŁ VI DOKUMENTOWANIE ZGŁOSZEŃ.</u>	13
<u>ROZDZIAŁ VII</u>	13
<u>EWALUACJA STANDARDÓW – ZASADY PRZEGLĄDU I AKTUALIZACJI STANDARDÓW</u>	13
<u>ROZDZIAŁ VII EDUKACJA PERSONELU SZKOŁY ORAZ OSOBY ODPOWIEDZIALNE ZA TEN PROCES</u>	14
<u>IDENTYFIKACJA PRIORYTETOWYCH POTRZEB INFORMACYJNYCH I SZKOLENIOWYCH</u>	14

<u>ROZDZIAŁ VIII INFORMOWANIE OPIEKUNÓW I UCZNIÓW O STANDARDACH</u>	14
<u>ROZDZIAŁ IX KODEKS BEZPIECZNYCH RELACJI MAŁOLETNI-MAŁOLETNI</u>	15
<u>ROZDZIAŁ X BEZPIECZNY DOSTĘP DO INTERNETU – REGULAMIN KORZYSTANIA</u>	15
<u>DOSTĘP MAŁOLETNIICH DO SIECI INTERNET</u>	16
<u>BEZPIECZEŃSTWO SIECI</u>	16
<u>ROZDZIAŁ XI OCHRONA MAŁOLETNIICH ZE SPECJALNYMI POTRZEBAMI</u>	17
<u>ROZDZIAŁ XII PROCEDURY KONTROLI PRACOWNIKÓW PRZED DOPUSZCZENIEM DO PRACY Z MAŁOLETNIIMI W ZAKRESIE SPEŁNIANIA PRZEZ NICH WARUNKÓW NIEKARALNOŚCI ZA PRZESTĘPSTWA PRZECIWKO WOLNOŚCI SEKSUALNEJ I OBYCZAJOWOŚCI</u>	18
<u>ROZDZIAŁ XIII MONITORING</u>	18
<u>ROZDZIAŁ XIV PRZEPISY KOŃCOWE</u>	18

Akty prawne, na podstawie których oparte są Standardy ochrony małoletnich:

- [1] Ustawa z dnia 13 maja 2016 r. o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym (t. j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1304 ze zm.)
- [2] Ustawa z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023 r. poz. 1606)
- [3] Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1249)
- [4] Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny (t. j. Dz. U z 2022 r. poz. 1138 ze zm.)
- [5] Konwencja o Prawach Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych z dnia 20 listopada 1989 r. (t. j. Dz. U. z 1991 Nr 120 poz. 526 ze zm.)
- [6] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia z dnia 6 września 2023 r. w sprawie procedury "Niebieskie Karty" oraz wzorów formularzy "Niebieska Karta" (Dz. U. z 2023 r. poz. 1870).

Personel jest zobowiązany do zapoznania się z treścią Standardów ochrony małoletnich przed krzywdzeniem. Oświadczenie o zapoznaniu się z treścią Standardów potwierdza podpisem wraz z datą.

Podstawowe terminy

Ilekoć w Standardach ochrony małoletnich jest mowa bez bliższego określenia o:

- 1) **Dyrektorze Szkoły**– należy przez to rozumieć Dyrektora Zespołu Szkół Techniczno-Informatycznych w Elblągu;
- 2) **Szkole** – należy przez to rozumieć Zespół Szkół Techniczno-Informatycznych w Elblągu;

- 3) **Personelu** – należy przez to rozumieć każdego pracownika Szkoły bez względu na formę zatrudnienia, w tym współpracownika, stażystę, wolontariusza lub inną osobę, która z racji pełnionej funkcji lub zadań ma (nawet potencjalny) kontakt z dziećmi;
- 4) **Partnerze współpracującym ze Szkołą** – należy przez to rozumieć osoby wykonujące zadania zlecone na terenie Szkoły na mocy odrębnych przepisów (np. pielęgniarka);
- 5) **Uczniu, dziecku** – należy przez to rozumieć każdą osobę wpisaną do listy uczniów i uczęszczającą do Zespołu Szkół Techniczno-Informatycznych;
- 6) **Małoletnim** – należy przez to rozumieć, zgodnie z kodeksem cywilnym, osobę od urodzenia do ukończenia 18 roku życia;
- 7) **Opiekunie** – należy przez to rozumieć osobę uprawnioną do reprezentowania małoletniego, w szczególności jego rodzica lub opiekuna prawnego, a także rodzica zastępczego.
- 8) **Przedstawicieli ustawowym** – należy przez to rozumieć rodzica bądź opiekuna posiadającego pełnię władzy rodzicielskiej lub opiekuna prawnego (osobę reprezentującą małoletniego, ustanowioną przez sąd, w sytuacji, gdy rodzicom nie przysługuje władza rodzicielska lub gdy opiekunowie nie żyją);
- 9) **zgodzie opiekuna małoletniego** – należy przez to rozumieć zgodę co najmniej jednego z rodziców małoletniego, jednak w przypadku braku porozumienia między opiekunami małoletniego należy poinformować ich o konieczności rozstrzygnięcia sprawy przez sąd rodzinny;
- 10) **danych osobowych ucznia** – należy przez to rozumieć wszelkie informacje umożliwiające identyfikację ucznia;
- 11) **osobie odpowiedzialnej za Standardy ochrony małoletnich** – należy przez to rozumieć wyznaczonego przez Dyrektora pracownika koordynującego realizację niniejszych Standardów;
- 12) **osobie odpowiedzialnej za Internet** – należy przez to rozumieć wyznaczonego przez Dyrektora pracownika sprawującego nadzór nad korzystaniem z Internetu
- 13) **zespole interwencyjnym** – należy przez to rozumieć koordynatora, pedagoga, psychologa czyli osoby odpowiedzialne za przyjmowanie zgłoszeń o zdarzeniach zagrażających małoletniemu i udzielanie mu wsparcia

Krzywdzenie małoletnich

Krzywdzeniem jest każde zamierzone lub niezamierzone działanie lub zaniechanie działania jednostki, instytucji lub społeczeństwa jako całości i każdy rezultat takiego działania lub bezczynności, które naruszają równe prawa i swobody dzieci i/lub zakłócają ich optymalny rozwój.

Wyróżnia się 4 podstawowe formy krzywdzenia:

- **Przemoc fizyczna** wobec małoletniego - to przemoc, w wyniku której małoletni doznaje faktycznej fizycznej krzywdy lub jest nią potencjalnie zagrożony. Krzywda ta następuje w wyniku działania bądź zaniechania działania ze strony opiekuna lub innej osoby odpowiedzialnej za małoletniego, lub ze strony osoby, której małoletni ufa, bądź która ma nad nim władzę. Przemoc fizyczna wobec małoletniego może być czynnością powtarzalną lub jednorazową.
- **Przemoc psychiczna** wobec małoletniego - to przewlekła, нефizyczna, szkodliwa interakcja pomiędzy małoletnim a opiekunem, obejmująca zarówno działania jak i zaniechania. Zaliczamy do niej m.in.: niedostępność emocjonalną, zaniechanie emocjonalne, relację z małoletnim opartą na wrogości, obwinianiu, oczernianiu, odrzucaniu, nieodpowiednie rozwojowo lub niekonsekwentne interakcje z małoletnim, niedostrzeganie lub nieuznawanie indywidualności małoletniego i granic psychicznych pomiędzy opiekunem a małoletnim.
- **Wykorzystywanie seksualne** małoletniego - to włączanie nieletniego w aktywność seksualną, której nie jest ono w stanie w pełni zrozumieć i udzielić na nią świadomej zgody i/lub na którą nie jest dojrzałe rozwojowo i nie może zgodzić się w ważny prawnie sposób i/lub która jest niezgodna z normami prawnymi lub obyczajowymi danego społeczeństwa. Z wykorzystaniem seksualnym mamy do czynienia, gdy taka aktywność wystąpi między nieletnim a dorosłym lub nieletnim a innym małoletnim, jeśli te osoby ze względu na wiek bądź stopień rozwoju pozostają w relacji opieki, zależności, władzy.
- **Zaniechanie** małoletniego - to chroniczne lub incydentalne niezaspokajanie jego podstawowych potrzeb fizycznych i psychicznych i/lub nierespektowanie jego podstawowych praw, powodujące zaburzenia jego zdrowia i/lub trudności w rozwoju. Do zaniechania dochodzi w relacji nieletniego z osobą, która jest zobowiązana do opieki, wychowania, troski i ochrony małoletniego.

Rozdział I

Zasady zapewniające bezpieczne relacje między małoletnim a personelem, zachowania niedozwolone wobec małoletnich.

Kodeks bezpiecznych relacji

Naczelną zasadą wszystkich czynności podejmowanych przez personel jest działanie dla dobra małoletniego i w jego najlepszym interesie. Pracownicy traktują małoletniego z szacunkiem oraz uwzględniają jego godność i potrzeby. Niedopuszczalne jest stosowanie przemocy wobec nieletniego w jakiegokolwiek formie. Realizując te cele, personel działa w ramach obowiązującego prawa, przepisów wewnętrznych instytucji oraz swoich kompetencji. Zasady bezpiecznych relacji pracowników z nieletnimi obowiązują wszystkich, także stażystów i wolontariuszy. Znajomość i zaakceptowanie zasad potwierdza się, podpisując oświadczenie.

Relacje personelu z małoletnimi

Personel jest zobowiązany do utrzymywania profesjonalnej relacji z małoletnimi i każdorazowego rozważenia czy reakcja, komunikat bądź działanie wobec małoletniego są adekwatne do sytuacji, bezpieczne, uzasadnione i sprawiedliwe wobec innych. Działania muszą odbywać się w sposób otwarty i przejrzysty dla wszystkich, aby zminimalizować ryzyko błędnej interpretacji zachowania.

Zasady dobrej relacji:

- 1) W komunikacji z dziećmi zachowuj cierpliwość i szacunek.
- 2) Słuchaj uważnie małoletnich i udzielaj im odpowiedzi adekwatnych do ich wieku i danej sytuacji.
- 3) Podejmując decyzje dotyczące małoletniego, poinformuj go o tym i staraj się brać pod uwagę jego oczekiwania.
- 4) Szanuj prawo małoletniego do prywatności. Jeśli konieczne jest odstępnie od zasady poufności, aby chronić małoletniego, wyjaśnij mu to najszybciej, jak to możliwe.
- 5) Jeśli pojawi się konieczność porozmawiania z małoletnim na osobności, poproś drugiego pracownika o obecność podczas takiej rozmowy.
- 6) Zapewnij dzieci, że jeśli czują się niekomfortowo w jakiejś sytuacji, wobec konkretnego zachowania czy słów, mogą o tym powiedzieć tobie lub wskazanej osobie i mogą oczekiwać odpowiedniej reakcji i/lub pomocy.

- 7) Doceniaj i szanuj wkład dzieci w podejmowane działania, aktywnie je angażuj i traktuj równo bez względu na ich płeć, orientację seksualną, sprawność/niepełnosprawność, status społeczny, etniczny, kulturowy, religijny i światopogląd.
- 8) Wszystkie ryzykowne sytuacje, które obejmują zauroczenie małoletnim przez pracownika lub pracownikiem przez małoletniego, muszą być raportowane dyrekcji. Jeśli jesteś ich świadkiem, reaguj stanowczo, ale z wyczuciem, aby zachować godność osób zainteresowanych.
- 9) Zachowaj szczególną ostrożność wobec dzieci, które doświadczyły nadużycia i krzywdzenia, w tym seksualnego, fizycznego, psychicznego bądź zaniedbania.
- 10) Jeśli zachodzi taka konieczność, właściwą formą komunikacji z dziećmi i ich opiekunami lub opiekunami poza godzinami pracy są kanały służbowe (e-mail, telefon służbowy).
- 11) Utrzymywanie relacji towarzyskich lub rodzinnych (jeśli dzieci i opiekunowie dzieci są osobami bliskimi wobec pracownika) wymaga zachowania poufności wszystkich informacji dotyczących innych dzieci i ich opiekunów.
- 12) Bądź świadom cyfrowych zagrożeń i ryzyka wynikającego z rejestrowania twojej prywatnej aktywności w sieci przez aplikacje i algorytmy, ale także twoich własnych działań w Internecie. Dotyczy to lajkowania określonych stron, korzystania z aplikacji randkowych, na których możesz spotkać uczniów/uczennice, obserwowania określonych osób/stron w mediach społecznościowych i ustawień prywatności kont, z których korzystasz.
- 13) Jeśli twój profil jest publicznie dostępny, dzieci i ich opiekunowie będą mieć wgląd w twoją cyfrową aktywność.

Niedozwolone działania personelu:

- 1) Nie wolno ci zawstydząć, upokarzać, lekceważyć i obrażać małoletniego. Nie wolno ci krzyknąć na małoletniego.
- 2) Nie wolno ci ujawniać informacji wrażliwych dotyczących małoletniego wobec osób nieuprawnionych, w tym wobec innych dzieci. Obejmuje to wizerunek małoletniego, informacje o jego sytuacji rodzinnej, ekonomicznej, medycznej, opiekuńczej i prawnej.
- 3) Nie wolno ci zachowywać się w obecności małoletnich w sposób niestosowny. Obejmuje to używanie wulgarnych słów, gestów i żartów, czynienie obraźliwych uwag, nawiązywanie w wypowiedziach do aktywności bądź atrakcyjności seksualnej oraz wykorzystywanie wobec małoletniego relacji władzy lub przewagi fizycznej (zastraszanie, przymuszanie, groźby).
- 4) Unikaj faworyzowania małoletnich.

- 5) Nie wolno ci nawiązywać z małoletnim jakichkolwiek relacji romantycznych lub seksualnych ani składać mu propozycji o nieodpowiednim charakterze. Obejmuje to także seksualne komentarze, żarty, gesty oraz udostępnianie dzieciom treści erotycznych i pornograficznych, bez względu na ich formę.
- 6) Nie wolno ci utrwalać wizerunku małoletniego (filmowanie, nagrywanie głosu, fotografowanie) dla potrzeb prywatnych. Dotyczy to także umożliwienia osobom trzecim utrwalenia wizerunków dzieci, jeśli dyrekcja nie została o tym poinformowana, nie wyraziła na to zgody i nie uzyskała zgód opiekunów oraz samych dzieci.
- 7) Nie wolno ci proponować dzieciom alkoholu, wyrobów tytoniowych ani nielegalnych substancji, jak również używać ich w obecności dzieci.
- 8) Każde przemocowe działanie wobec małoletniego jest niedopuszczalne.
- 9) Nigdy nie dotykaj małoletniego w sposób, który może być uznany za nieprzyzwoity lub niestosowny.

Kontakty poza godzinami pracy

- 1) Kontakt z dziećmi powinien odbywać się wyłącznie w godzinach pracy i dotyczyć celów edukacyjnych lub wychowawczych.
- 2) Nie wolno ci zapraszać dzieci do swojego miejsca zamieszkania ani spotykać się z nimi poza godzinami pracy. Obejmuje to także kontakty z dziećmi poprzez prywatne kanały komunikacji (prywatny telefon, e-mail, komunikatory, profile w mediach społecznościowych).

Bezpieczeństwo online

- 1) Nie wolno ci nawiązywać kontaktów z uczniami i uczennicami poprzez przyjmowanie bądź wysyłanie zaproszeń w mediach społecznościowych.

Rozdział II

Rozpoznawanie i reagowanie na czynniki ryzyka krzywdzenia dzieci

- 1) Personel Szkoły posiada wiedzę i w ramach wykonywanych obowiązków zwraca uwagę na czynniki ryzyka krzywdzenia małoletnich. Takie jak:
 - uczeń jest często brudny, nieprzyjemnie pachnie;
 - uczeń kradnie jedzenie, pieniądze itp.;
 - uczeń żebrze - uczeń jest głodny;
 - uczeń nie otrzymuje potrzebnej mu opieki medycznej, szczepień, okularów itp.;
 - uczeń nie ma przyborów szkolnych, odzieży i butów dostosowanych do warunków atmosferycznych;

- uczeń ma widoczne obrażenia ciała (siniaki, ugryzienia, rany), których pochodzenie trudno jest wyjaśnić. Obrażenia są w różnej fazie gojenia;
- podawane przez ucznia wyjaśnienia dotyczące obrażeń wydają się niewiarygodne, niemożliwe, niespójne itp., uczeń często je zmienia;
- pojawia się niechęć do lekcji wychowania fizycznego - uczeń nadmiernie zakrywa ciało, niestosownie do sytuacji i pogody;
- boi się opiekuna, boi się powrotu do domu;
- uczeń wzdryga się, kiedy podchodzi do niego osoba dorosła;
- uczeń cierpi na powtarzające się dolegliwości somatyczne: bóle brzucha, głowy, mdłości itp.;
- uczeń jest bierny, wycofany, uległy, przestraszony, depresyjny, itp. lub zachowuje się agresywnie, buntuje się, samo okalecza się, itp.;
- uczeń osiąga słabsze wyniki w nauce w stosunku do swoich możliwości;
- uczeń ucieka w świat wirtualny (gry komputerowe, Internet);
- używa środków psychoaktywnych;
- nadmiernie szuka kontaktu z dorosłym (tzw. „lepkość” małego);
- w pracach artystycznych, rozmowach, zachowaniu ucznia zaczynają dominować elementy/motywy seksualne;
- uczeń jest rozbudzony seksualnie niestosownie do sytuacji i wieku;
- uczeń ucieka z domu;
- nastąpiła nagle i wyraźna zmiana zachowania ucznia;
- uczeń mówi o przemocy.

2) Jeżeli z objawami u małego współwystępują określone zachowania opiekunów, to podejrzenie, że mały jest krzywdzony bywa szczególnie uzasadnione. Niepokojące zachowania opiekunów to:

- opiekun podaje nieprzekonujące lub sprzeczne informacje, lub odmawia wyjaśnień przyczyn obrażeń ucznia;
- opiekun odmawia, nie utrzymuje kontaktów z osobami zainteresowanymi losem ucznia;
- opiekun mówi o małym w negatywny sposób, ciągle obwinia, poniża strofuje ucznia (np.: używając określeń takich jak „idiota”, „gnojek”, „gówniarz”);
- opiekun poddaje małego surowej dyscyplinie lub jest nadopiekuńczy, lub zbyt pobłażliwy, lub odrzuca małego;
- opiekun nie interesuje się losem i problemami małego;
- opiekun często nie potrafi podać miejsca, w którym aktualnie przebywa mały;
- opiekun jest apatyczny, pogrążony w depresji;
- opiekun zachowuje się agresywnie;
- opiekun ma zaburzony kontakt z rzeczywistością, np. reaguje nieadekwatnie do sytuacji;
- wypowiada się niespójnie;
- opiekun nie ma świadomości lub neguje potrzeby małego;
- opiekun faworyzuje jedno z rodzeństwa;
- opiekun przekracza dopuszczalne granice w kontakcie fizycznym lub werbalnym;
- opiekun nadużywa alkoholu, narkotyków lub innych środków odurzających.

- 3) W przypadku zidentyfikowania czynników ryzyka, personel Szkoły podejmuje rozmowę z opiekunami, informując na temat dostępnej oferty wsparcia i motywując do szukania stosownej pomocy. Informacja w formie notatki służbowej przekazana jest zespołowi interwencyjnemu.
- 4) Personel Szkoły monitoruje sytuację i dobrostan ucznia.

Rozdział III

Zasady i procedury podejmowania interwencji w sytuacji podejrzenia krzywdzenia lub posiadania informacji o krzywdzeniu małoletniego.

- 1) Jeśli personel podejrzewa, że uczeń doświadcza przemocy z uszczerbkiem na zdrowiu, wykorzystania seksualnego lub zagrożone jest jego życie, zobowiązany jest do zapewnienia uczniowi bezpiecznego miejsca i odseparowania go od osoby stwarzającej zagrożenie. Personel jest zobowiązany do zawiadomienia policji pod nr 112 lub 997, a w przypadku podejrzenia innych przestępstw do poinformowania policji lub prokuratury o możliwości popełnienia przestępstwa. W przypadku zawiadomienia telefonicznego pracownik zobowiązany jest podać swoje dane, dane ucznia oraz dane osoby podejranej o krzywdzenie małoletniego oraz opis sytuacji z najważniejszymi faktami. W przypadku zawiadomienia o możliwości popełnienia przestępstwa adresuje się je do najbliższej jednostki. W zawiadomieniu podaje się dane jak w przypadku zgłoszenia telefonicznego. O zaistniałej sytuacji poinformowany jest również zespół interwencyjny.
- 2) W przypadku uzyskania przez personel informacji, że małoletni jest krzywdzony, pracownik ma obowiązek sporządzenia notatki służbowej i przekazania uzyskanej informacji wychowawcy, zespołowi interwencyjnemu (pedagog, psycholog) lub Dyrektorowi Szkoły.
- 3) Zespół interwencyjny (pedagog/psycholog) lub Dyrektor Szkoły informuje odpowiednie służby (policja, opieka społeczna, prokuratura) i wzywa opiekunów małoletniego, o którego krzywdzenie podejrzewa oraz informuje ich o podejrzeniach.
- 4) Zespół interwencyjny (pedagog/psycholog) lub Dyrektor Szkoły powinien sporządzić opis sytuacji szkolnej i rodzinnej nieletniego na podstawie rozmów z nieletnim, nauczycielami, wychowawcą i opiekunami oraz wypracować plan pomocy małoletniemu.
- 5) W każdym przypadku uzyskania informacji o krzywdzeniu małoletniego zespół interwencyjny sporządza kartę interwencji. **Załącznik nr 1.**

Rozdział IV

Zadania i obowiązki pracowników Szkoły

Dyrektor Szkoły:

- 1) W porozumieniu z zespołem interwencyjnym występuje do sądu rodzinnego i prokuratury, ośrodka pomocy społecznej z zawiadomieniem o zagrożeniu małoletniego.
- 2) Nadzoruje pracę zespołu interwencyjnego.
- 3) Współpracuje z instytucjami zewnętrznymi działającymi na rzecz wspierania i pomocy ofiarom przemocy domowej.

Pedagog szkolny/psycholog w sytuacji podejrzenia przemocy wobec małoletniego:

- 1) Udziela bezpośredniej pomocy nieletniemu, jeśli zagrożone jest jego zdrowie lub życie (np. w sytuacji obrażeń na ciele – a pod nieobecność pielęgniarki szkolnej organizuje pomoc medyczną wzywając karetkę pogotowia i informując opiekuna.
- 2) Zbiera informacje o małoletnim w celu wstępnego zdiagnozowania jego sytuacji, a w szczególności o tzw. czynnikach ryzyka.
- 3) Przeprowadza we współpracy z wychowawcą oraz innymi osobami zaangażowanymi w pomoc małoletniemu, ocenę zagrożenia nieletniego przemocą.
- 4) Monitoruje sytuację małoletniego poprzez kontakt z wychowawcą, nauczycielami, także personelem dbając jednocześnie o zapewnienie poufności i niewłączanie osób nie związanych z pracą nad konkretnym przypadkiem.
- 5) Współpracuje ze specjalistami z poradni specjalistycznych, do których kierowany jest uczeń lub jego opiekunowie.
- 6) Informuje opiekunów o podjętych działaniach na rzecz małoletniego, w tym, m.in. kontakcie z zespołem interdyscyplinarnym i podjętych przez ten zespół decyzjach oraz zaleceniach/propozycjach działań dla opiekuna.

Wychowawca klasy/oddziału w sytuacji, gdy podejrzewa, że małoletni jest krzywdzony:

- 1) Udziela bezpośredniej pomocy uczniowi, jeśli zagrożone jest jego zdrowie lub życie (np. w sytuacji obrażeń na ciele a pod nieobecność pielęgniarki szkolnej organizuje pomoc medyczną wzywając karetkę pogotowia i informuje opiekuna.

- 2) Kontaktuje się z pedagogiem szkolnym/psychologiem przekazując mu informacje o swoich obserwacjach oraz współpracuje w celu ustalenia planu pomocy uczniowi.
- 3) Swoje spostrzeżenia zapisuje i włącza do indywidualnej dokumentacji ucznia- dokument jest przechowywany u koordynatora.
- 4) Systematycznie monitoruje sytuację małoletniego, obserwując ewentualne zmiany jego zachowania.
- 5) Udziela uczniowi wsparcia na wszystkich etapach pomocy.

Pielęgniarka szkolna w sytuacji, gdy podejrzewa, że małoletni jest krzywdzony:

- 1) Udziela bezpośredniej pomocy małoletniemu, jeśli zagrożone jest jego zdrowie lub życie oraz organizuje pomoc medyczną.
- 2) Jeśli zauważy na ciele małoletniego siniaki, wybroczyny lub inne objawy przemocy fizycznej, opisuje je w karcie zdrowia małoletniego i informuje zespół interwencyjny.
- 3) Kontaktuje się z pedagogiem/psychologiem i wychowawcą ucznia zgłaszając informacje o swoich podejrzeniach i obserwacjach.
- 4) Może kontaktować się z opiekunem ucznia w przypadku stwierdzenia zaniedbań zdrowotnych i higienicznych (m.in. wszawicy, próchnicy). Jeśli opiekunowie nie są zainteresowani współpracą na rzecz poprawy sytuacji małoletniego, sporządza notatkę służbową z opisem stanu małoletniego i podjętych przez siebie działań oraz reakcji opiekunów. Notatkę przekazuje pedagogowi szkolnemu/psychologowi.

Nauczyciele, praktykanci, wolontariusze w sytuacji gdy podejrzewają, że małoletni jest krzywdzony:

- 1) Kontaktują się z jego wychowawcą, pedagogiem szkolnym/psychologiem lub Dyrektorem, przekazując im informacje o swoich podejrzeniach i obserwacjach.
- 2) Prowadzą wnikliwe obserwacje małoletniego na zajęciach, przerwach, zajęciach pozalekcyjnych.
- 3) Udzielają pomocy psychologiczno-pedagogicznej w bieżącej pracy z małoletnim.

Personel niepedagogiczny w sytuacji podejrzenia krzywdzenia małoletniego:

- 1) Kontaktują się z jego wychowawcą, pedagogiem szkolnym/psychologiem lub Dyrektorem, przekazując im informacje o swoich podejrzeniach i obserwacjach.
- 2) W każdej możliwej sytuacji obserwują zachowanie małoletniego i niosą mu pomoc.

- 3) W sytuacjach zagrożenia małoletniego chronią go przed kontaktem z osobą stosującą przemoc.

Rozdział V

Plan wsparcia po ujawnieniu krzywdzenia

- 1) Celem planu wsparcia jest przede wszystkim:
 - a) zainicjowanie działań interwencyjnych we współpracy z innymi instytucjami, jeśli istnieje taka konieczność;
 - b) współpraca z opiekunami w celu powstrzymania krzywdzenia małoletniego i zapewnienie mu pomocy;
 - c) diagnoza czy konieczne jest podjęcie działań prawnych;
 - d) objęcie ucznia pomocą psychologiczno – pedagogiczną na terenie Szkoły i przekazanie informacji na temat dostępnej pomocy specjalistycznej poza Szkołą, jeśli zaistnieje taka konieczność.
- 2) W ustalaniu planu wsparcia uczestniczy uczeń, jego opiekunowie, wychowawca i zespół pomocy psychologiczno – pedagogicznej – każda z tych osób otrzymuje zadania do wykonania w określonym czasookresie.
- 3) Działania koordynuje i monitoruje zespół interwencyjny (pedagog szkolny/psycholog), w podejmowaniu działań współpracuje z instytucjami pozaszkolnymi.
- 4) Plan wsparcia uwzględnia:
 - a) działania interwencyjne, mające na celu zapewnienie uczniowi bezpieczeństwa, w tym podejrzenie popełnienia przestępstwa zgłoszone do organów ścigania;
 - b) formy wsparcia oferowane przez Szkołę;
 - c) zaproponowane formy specjalistycznej pomocy pozaszkolnej, jeśli istnieje taka potrzeba.
- 5) Planem wsparcia należy objąć także rodzeństwo pokrzywdzonego ucznia, jeśli są uczniami Szkoły.
- 6) Plan wsparcia małoletniego funkcjonuje równolegle z podejmowanymi działaniami interwencyjnymi, a jego naczelną zasadą jest obserwacja ucznia, zapewnienie mu warunków do uzyskania wielospecjalistycznej pomocy, również pozaszkolnej, udzielanie wsparcia opiekunom i współpraca międzyinstytucjonalna.
- 7) Plan wsparcia małoletniego ustalany jest również w sytuacji, gdy inicjatorem działań interwencyjnych jest inna instytucja (procedura „Niebieskiej Karty”) a także w celu uzyskania pełnej informacji o krzywdzeniu małoletniego od organów ścigania lub sądu (współpraca z ECUS, GOPS).

- 8) W przypadku realizacji procedury „Niebieskiej Karty”, plan wsparcia małoletniego tożsamy jest z ustaleniami poczynionymi w grupie diagnostyczno – pomocowej.
- 9) Plan wsparcia małoletniego obejmuje różne formy pomocy, w tym prawną, psychologiczną, socjalną i medyczną, uwzględniając współpracę interdyscyplinarną w tym zakresie.
- 10) Zadania pracowników Szkoły wiążą się głównie z pomocą w realizowaniu przez ucznia zadań dydaktyczno – wychowawczych i budowaniu pozytywnych relacji z rówieśnikami i personelem Szkoły.
- 11) Plan wsparcia małoletniego nie kończy się wraz z końcem procedury prawnej.
- 12) W przypadku, gdy podejrzenie krzywdzenia zgłosili opiekunowie, a podejrzenie to nie zostało potwierdzone, należy o tym fakcie poinformować opiekunów małoletniego na piśmie.

Rozdział VI

Dokumentowanie zgłoszeń.

Rejestr zgłoszeń prowadzi koordynator Standardów. Wszelka dokumentacja znajduje się w gabinecie koordynatora (notatki/protokoły) związane z ujawnionymi lub zgłoszonymi incydentami lub zdarzeniami zagrażającymi dobru małoletniego.

Osobami odpowiedzialnymi za składanie zawiadomień o podejrzeniu popełnienia przestępstwa na szkodę małoletniego, zawiadamianie sądu opiekuńczego i za wszczynanie procedury „ Niebieskiej Karty” są członkowie zespołu interwencyjnego (pedagog, psycholog).

Rozdział VII

Ewaluacja standardów – zasady przeglądu i aktualizacji standardów

- 1) Dyrektor Szkoły wyznacza Krystynę Kullę jako osobę odpowiedzialną za koordynowanie Standardów w Szkole.
- 2) Osoba, o której mowa w punkcie poprzedzającym, jest odpowiedzialna za monitorowanie realizacji Standardów, za reagowanie na sygnały naruszania Standardów oraz za proponowane zmiany.
- 3) Zespół interwencyjny, w skład którego wchodzi koordynator, pedagog i psycholog, przeprowadza wśród personelu, opiekunów i uczniów Szkoły raz w roku ankietę monitorującą poziom realizacji standardów. Wzór ankiet stanowi załącznik nr 2 do niniejszych Standardów.
- 4) W ankiecie personel Szkoły, opiekunowie i uczniowie mogą proponować zmiany Standardów oraz wskazywać naruszanie Standardów w placówce.

- 5) Zespół interwencyjny dokonuje opracowania wypełnionych przez personel, opiekunów i uczniów ankiet. Sporządza na tej podstawie raport z monitoringu, który następnie przekazuje Dyrektorowi Szkoły.
- 6) Dyrektor Szkoły wprowadza do Standardów niezbędne zmiany i ogłasza zarządzeniem Szkoły nowe brzmienie Standardów.

Rozdział VII

Edukacja personelu Szkoły oraz osoby odpowiedzialne za ten proces

Identyfikacja priorytetowych potrzeb informacyjnych i szkoleniowych

L.p.	Temat szkolenia	Rodzaj szkolenia
1)	Podstawowa wiedza dot. praw dzieci oraz ochrony dzieci przed przemocą i wykorzystywaniem	Szkolenia zewnętrzne
2)	Polityka ochrony dzieci i procedury	Szkolenia wewnętrzne (pedagog, psycholog)
3)	Identyfikacja ryzyka krzywdzenia – interwencja prawna	Szkolenia zewnętrzne
4)	Rozpoznawanie symptomów krzywdzenia	Szkolenia wewnętrzne (pedagog, psycholog)
5)	Pomoc dzieciom krzywdzonym	Szkolenia wewnętrzne (pedagog, psycholog)
6)	Zagrożenia dzieci w Internecie	Szkolenia wewnętrzne (nauczyciele informatyki)
7)	Wychowanie bez przemocy	Szkolenia zewnętrzne
8)	Przemoc rówieśnicza	Szkolenie on-line

Rozdział VIII

Informowanie opiekunów i uczniów o standardach

- 1) Opiekunowie zostają poinformowani o Standardach podczas spotkań z wychowawcami.
- 2) Standardy zostaną umieszczone na stronie internetowej Szkoły oraz będą dostępne w wersji papierowej w bibliotece szkolnej, w gabinecie pedagoga i psychologa, w pokoju nauczycielskim oraz będą dostępne w gablocie na korytarzu.
- 3) Kodeks bezpiecznych relacji personel - małoletni i małoletni - małoletni został skonsultowany z Radą Rodziców.

- 4) Uczniowie zostają poinformowani o standardach podczas zajęć z wychowawcą. Standardy zostaną umieszczone na stronie internetowej Szkoły.
- 5) Kodeks bezpiecznych relacji personel - małoletni i małoletni - małoletni został skonsultowany z Samorządem Uczniowskim.

Rozdział IX

Kodeks bezpiecznych relacji małoletni-małoletni

Podstawową zasadą relacji między małoletnimi, niepełnoletnimi, pełnoletnimi jest działanie z szacunkiem uwzględniające godność i potrzeby małoletnich.

- 1) Standardem jest tworzenie przyjaznej atmosfery życia szkolnego, które promuje tolerancję i poczucie odpowiedzialności za swoje zachowanie.
- 2) Uczniowie angażowani są w działania, w których mają możliwość aktywnego uczestniczenia, podejmowania współdziałania i rozwijania podejścia zespołowego, w tym kształtującego pozytywne relacje z uczniami ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.
- 3) Niedozwolone jest w szczególności:
 - a) stosowanie przemocy wobec jakiegokolwiek ucznia, w jakiegokolwiek formie;
 - b) używanie wulgarnego, obraźliwego języka;
 - c) upokarzanie, obrażanie, znieważanie innych uczniów;
 - d) zachowanie w sposób niestosowny, tj. używanie wulgarnych słów, gestów, żartów, kierowanie obraźliwych uwag, w tym o zabarwieniu seksualnym;
 - e) stosowanie zastraszania i gróźb;
 - f) noszenie ubrań z obraźliwymi i wulgarnymi napisami;
 - g) utrwalanie wizerunku innych uczniów poprzez nagrywanie (również fonii) i fotografowanie bez uzyskania zgody, szczególnie w sytuacjach intymnych, mogących zawstydzić;
 - h) wzajemne udostępnianie przez małoletnich substancji psychoaktywnych i używanie ich w swoim otoczeniu.

Rozdział X

Bezpieczny dostęp do Internetu – regulamin korzystania

Zasady korzystania przez małoletnich z urządzeń elektronicznych z dostępem do sieci Internet oraz procedury ochrony małoletnich przed treściami szkodliwymi i zagrożeniami w sieci.

Dostęp małoletnich do sieci Internet

- 1) Szkoła, zapewniając uczniom dostęp do Internetu, jest zobowiązana podejmować działania zabezpieczające małoletnich przed dostępem do treści, które mogą stanowić zagrożenie dla ich prawidłowego rozwoju; w szczególności należy zainstalować i aktualizować oprogramowanie zabezpieczające przed złośliwym oprogramowaniem i filtrujące treści.
- 2) Na terenie Zespołu Szkół Techniczno-Informatycznych dostęp małoletniego do Internetu możliwy jest:
 - a) pod nadzorem nauczyciela lub innego pracownika do tego upoważnionego na zajęciach komputerowych;
 - b) bez nadzoru pracownika lub współpracownika – na przeznaczonych do tego komputerach, znajdujących się na terenie Szkoły (dostęp swobodny w czytelniku).
 - c) za pomocą sieci wifi Szkoły, po podaniu hasła oraz po zapoznaniu się i potwierdzeniu tego faktu stosownym podpisem/zaznaczeniem kontrolki ekranowej z zasadami bezpiecznego korzystania z sieci Internet.
- 3) W przypadku dostępu realizowanego pod nadzorem pracownika pedagogicznego dorośli mają obowiązek informowania dzieci o zasadach bezpiecznego korzystania z Internetu. Nauczyciel czuwa także nad bezpieczeństwem korzystania z Internetu przez uczniów podczas zajęć.
- 4) W miarę możliwości Szkoła prowadzi z małoletnimi uczniami cykliczne (przynajmniej raz w roku) szkolenia dotyczące bezpiecznego korzystania z Internetu.
- 5) Szkoła w miarę możliwości zapewnia stały dostęp do materiałów edukacyjnych, dotyczących bezpiecznego korzystania z Internetu, przy komputerach, z których możliwy jest dostęp swobodny.

Bezpieczeństwo sieci

- 1) Osoba odpowiedzialna za Internet w Zespole Szkół Techniczno-Informatycznych w Elblągu zabezpiecza sieć internetową placówki przed niebezpiecznymi treściami, instalując i aktualizując odpowiednie, nowoczesne oprogramowanie.
- 2) Wymienione w pkt. 1 niniejszego paragrafu oprogramowanie jest aktualizowane przez wyznaczonego pracownika Szkoły w miarę potrzeb, przynajmniej raz w miesiącu.
- 3) Wyznaczony pracownik Szkoły przynajmniej raz w miesiącu sprawdza, czy na komputerach ze swobodnym dostępem do Internetu nie znajdują się niebezpieczne treści. W przypadku

znalezienia takich treści, wyznaczony pracownik Szkoły stara się ustalić, kto korzystał z komputera w czasie ich wprowadzenia.

- 4) Informację o małoletnim, który korzystał z komputera w czasie wprowadzenia niebezpiecznych treści, wyznaczony pracownik przekazuje Dyrektorowi Szkoły, który kieruje małoletniego do psychologa lub pedagoga w celu konsultacji.
- 5) Pedagog/psycholog, wychowawca klasy lub nauczyciel informatyki przeprowadza z uczniem, o którym mowa w punktach poprzedzających, rozmowę na temat bezpieczeństwa w Internecie.
- 6) Jeżeli w wyniku przeprowadzonej rozmowy psycholog/pedagog lub nauczyciel uzyska informacje, że uczeń jest krzywdzony, podejmuje działania opisane w rozdziale IV niniejszych Standardów.

Rozdział XI

Ochrona małoletnich ze specjalnymi potrzebami

- 1) Uczniowie ze specjalnymi potrzebami, zwłaszcza z trudnościami w komunikacji, niepełnosprawnością intelektualną, powinni zostać otoczeni szczególną opieką. Od pracowników Szkoły oczekuje się w takich przypadkach szczególnej wrażliwości.
- 2) Pracownicy zostali zapoznani z możliwymi sposobami porozumiewania się danego małoletniego lub z koniecznością zawiadomienia nauczyciela specjalisty (pedagog specjalny, psycholog, pedagog), który np. stosuje komunikację zastępczą.
- 3) Jeżeli zachodzi potrzeba pomocy wychowankowi z niepełnosprawnością w czynnościach osobistych, personel winien jej udzielać z pełnym zrozumieniem problemu oraz za zgodą opiekunów. Przy udzielaniu takiej pomocy należy kierować się należytyym szacunkiem i dyskrecją.
- 4) W nagłym wypadku, gdy ten rodzaj pomocy jest potrzebny, opiekunowie powinni zostać o tym powiadomieni tak szybko, jak to jest możliwe. Dzieci i młodzież ze specjalnymi potrzebami mogą łatwiej niż inni podlegać wykluczeniu w grupie rówieśniczej, dlatego ważna jest umiejętność zauważania takich sytuacji przez opiekunów, tym bardziej, że wskazane osoby mogą mieć trudności w wyrażaniu swoich uczuć i potrzeb. Nie należy więc lekceważyć tego, co mówią. Zabronione jest nadużywanie zależności między wychowankiem a wychowawcą, zmuszanie go do działań niewłaściwych, czy wykorzystanie jego nieświadomości,

Rozdział XII

Procedury kontroli pracowników przed dopuszczeniem do pracy z małoletnimi w zakresie spełniania przez nich warunków niekaralności za przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajowości

- 1) Dyrektor Szkoły weryfikuje w Rejestrze sprawców przestępstw seksualnych każdą osobę przed dopuszczeniem jej do pracy z uczniami.
- 2) Wszyscy pracownicy, praktykanci, stażyści, wolontariusze mają obowiązek stosować Standardy ochrony małoletnich.

Rozdział XIII

Monitoring

Zasady weryfikacji przyjętych Standardów ochrony małoletnich przed krzywdzeniem – podlegają monitorowaniu przynajmniej raz w roku, ze szczególnym uwzględnieniem analizy sytuacji związanych z wystąpieniem zagrożenia bezpieczeństwa dzieci,

Rozdział XIV

Przepisy Końcowe

- 1) Standardy wchodzi w życie z dniem wprowadzenia zarządzeniem nr 2/2024
- 2) Ogłoszenie następuje w sposób dostępny dla personelu, w szczególności poprzez wywieszenie w miejscu ogłoszeń dla pracowników lub poprzez przesłanie jej tekstu drogą elektroniczną. oraz poprzez zamieszczenie na stronie internetowej, jak również poinformowanie opiekunów uczniów za pośrednictwem dziennika elektronicznego.

KARTA INTERWENCJI

1. Imię i nazwisko małoletniego, klasa

.....

2. Przyczyna interwencji (forma krzywdzenia)

.....
.....
.....

3. Osoba zawiadamiająca o podejrzeniu krzywdzenia

.....

Data zgłoszenia

4. Opis działań podjętych przez pedagoga, wychowawcę lub innego pracownika.

Data.....

Działanie.....
.....

5. Spotkania z opiekunami małoletniego.

Data.....

Działanie.....
.....

6. Forma podjętej interwencji:

a) Zawiadomienie o podejrzeniu popełnienia przestępstwa.

b) Wniosek o wgląd w sytuację małoletniego.

c) Inny rodzaj interwencji. Jaki?

.....
.....

7. Dane dotyczące interwencji (nazwa organu, do którego zgłoszono interwencje, data)

.....
.....

8. Wyniki interwencji: działania organów wymiaru sprawiedliwości, jeśli Szkoła je uzyskała, działania Szkoły, działania opiekunów.

.....
.....

Podpisy Zespołu Interwencyjnego

MONITORING STANDARDÓW – ANKIETA DLA PERSONELU

LP.	Proszę odpowiedzieć na poniższe pytania	TAK	NIE
1.	Czy zna Pani/Pan treść dokumentu „Standardy ochrony małoletnich” obowiązującego w Zespole Szkół Techniczno-Informatycznych w Elblągu?		
2.	Czy uważa Pani/Pan, że potrafi rozpoznać symptomy krzywdzonego ucznia?		
3.	Czy wie Pani/Pan w jaki sposób reagować w sytuacjach krzywdzenia ucznia?		
4.	Czy zaobserwowała/zaobserwował Pani/Pan naruszenie zasad określonych w Standardach i procedurach przez innych?		
5.	Czy ma Pani/Pan uwagi / sugestie / przemyślenia związane z funkcjonującymi w Szkole „Standardami ochrony małoletnich”? (Jeżeli tak, to prosimy o opisanie ich w tabeli poniżej)		
6.	Czy jakieś działanie związane z przyjęciem Standardów jest odbierane jako trudne lub niechętnie podchodzi Pani/Pan do jego realizacji z innych powodów?		

JEŚLI NA KTÓREŚ Z PYTAŃ W ANKIECIE MONITORING STANDARDÓW ODPOWIEDZIAŁEŚ **TAK**

NAPISZ: Jakie zasady zostały naruszone?

NAPISZ: Jakie działania Pani/Pan podjęła/podjął?

NAPISZ: Czy ma Pani/Pan jakieś sugestie lub propozycję poprawy obowiązujących standardów?

MONITORING STANDARDÓW – ANKIETA DLA UCZNIÓW

LP.	Odpowiedz na poniższe pytania	TAK	NIE
1.	Czy znasz Standardy ochrony uczniów obowiązujące w Zespole Szkół Techniczno-Informatycznych w Elblągu?		
2.	Czy w sytuacji doświadczenia przemocy, krzywdy u małoletniego wie Pan/Pani do kogo można się zwrócić, aby uzyskać pomoc?		
3.	Czy znalazł się ktoś, kto pomógł Pani/Pana małoletniemu i udzielił pomocy?		
4.	Czy był/a Pan/Pani świadkiem, gdy stosowano agresję/przemoc wobec kogoś innego w Szkole? (Jeżeli tak, prosimy o opisanie poniżej w tabeli jak Pani/Pan zareagowała/zareagował?)		
5.	Czy w Twojej klasie istnieje problem przemocy lub agresji?		

JĘŚLI NA PYTANIE NR 4 W ANKIECIE ODPOWIEDZIAŁEŚ TAK

NAPISZ: Jakie zasady zostały naruszone?

NAPISZ: Jakie działania zostały podjęte?

NAPISZ: Kto udzielił małoletniemu pomocy?

MONITORING STANDARDÓW – ANKIETA DLA RODZICÓW

LP.	Proszę odpowiedzieć na poniższe pytania	TAK	NIE
6.	Czy zna Pani/Pan Standardy ochrony małoletnich uczniów obowiązujące w Zespole Szkół Techniczno-Informatycznych w Elblągu?		
7.	Czy w sytuacji doświadczenia przemocy, krzywdy wiesz do kogo możesz się zwrócić, aby uzyskać pomoc?		
8.	Czy znalazł się ktoś, kto pomógł Ci i udzielił pomocy?		
9.	Czy byłeś świadkiem, gdy stosowano agresję/przemoc wobec kogoś innego? (Jeżeli tak, opisz poniżej tabeli jak zareagowałeś/zareagowałaś?)		
10.	Czy w Twojej klasie istnieje problem przemocy lub agresji?		
11.			

JESLI NA PYTANIE NR 4 W ANKIECIE ODPOWIEDZIAŁEŚ **TAK**

NAPISZ: Jakie zasady zostały naruszone?

NAPISZ: Jakie działania podjąłeś?

NAPISZ: Kto udzielił Ci pomocy?